

Hákon Jensson

Fornleifaskráning vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð frá Stóruvöllum til Halldórsstaða í Bárðardal í Þingeyjarsveit.

Búnaðarsamband Eyjafjarðar

Rannsóknarskýrslur 2023/7

**BÚNAÐARSAMBAND
EYJAFJARÐAR**

Forsíðumynd: Leifar af garðlagi á Litluvöllum, myndin er tekin í vestur.

**BÚNAÐARSAMBAND
EYJAFJARÐAR**

©Hákon Jensson
Búnaðarsamband Eyjafjarðar,
Akureyri 2023/7

EFNISYFIRLIT

INNGANGUR.....	1
TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.....	1
AÐFERÐIR.....	3
FORNLEIFASKRÁNING.....	3
SAMANTEKT.....	7
HEIMILDASKRÁ.....	8

1. Inngangur

Skýrsluhöfundur var beðinn að sjá um fornleifaskráningu fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð. Framkvæmdasvæðið er frá Stóruvöllum til Halldórsstaða í Bárðardal í Þingeyjarsveit en áform eru uppi um að leggja rafmagnsstrenginn vorið 2024.

Skráningin fór eftir uppmælingargögnum sem Rarik útvegaði. Ekki hafði farið fram nein fornleifaskráning áður á svæðinu en til var skýrsla þar sem búið var að taka saman allar skriflegar heimildir um menningarminjar í Bárðardal.

Skráning og úrvinnsla var í höndum Hákonar Jenssonar fornleifafræðings hjá Búnaðarsambandi Eyjafjarðar. Vettvangsskráningin fór fram um miðjan september 2023.

Verkefnisnúmer Minjastofnunar Íslands: 3176.

2. Tilgangur fornleifaskráningar

Megin markmið fornleifaskráningar er að tryggja varðveislu menningararfsins ásamt því að gera bæði sveitarfélögum og Minjastofnun kleift að móta stefnu í minjavörslu.¹ Til þess að fyrirbyggja að minjar verði fyrir skemmdum við framkvæmdir þá voru sett lög ákvæði að skráning á menningarminjum eigi sér stað áður en gengið sé frá deiliskipulagi eða aðalskipulagi. Jafnframt að sá kostnaður sem hlýst af við skráninguna skuli leggjast á þann sem ber ábyrgð á skipulagsgerðinni í samræmi við skipulagslögin.²

Í lögum um menningarminjar frá árinu 2012 í I. kafla, 3. grein er ítarleg upptalning á menningarminjum en samkvæmt þeim eru: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar.

Forngripir eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkömum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

¹ Heimasíða Minjastofnunnar.

² Heimasíða Minjastofnunnar.

- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.
- j. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.”³

Varðandi verndun á fornleifum þá er því lýst nokkuð ítarlega í VI. Kafla, 21. grein að: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur

annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.”⁴

Þar sem fornleifar eru til staðar þá er ágætt að skoða svo VI. kafla, 22 grein í lögum um menningarminjar en þar er skýrt tekið fram að: „Fornleifum sem eru friðlýstar skal fylgja 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Hvers konar röskun, byggingarframkvæmdir eða aðrar framkvæmdir á friðhelguðu svæði umhverfis friðlýstar fornleifar eru óheimilar án leyfis Minjastofnunar Íslands. Friðhelgað svæði umhverfis aðrar fornleifar, sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar, skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið.”⁵

Þrátt fyrir að í fornleifaskráningunni finnst engar fornleifar þá er þó mikilvægt að hafa í huga VI. kafla, grein 24 í lögum um menningarminjar að: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.”⁵

Frá árinu 2013 hefur Minjastofnun verið með staðlaða skráningu fyrir fornleifar. Tilgangurinn með því var sá að samræma gögn og hafa ákveðna kröfu um lágmarksgæði skráningar. Þar af leiðandi ættu framkvæmdaaðilar og skráningaraðilar að hafa nokkuð góðar upplýsingar um kröfur Minjastofnunar til fornleifaskráningar til þess að hún geti tekið byggt sínar stjórnsýsluákvarðanir á.⁶

³ Heimasíða Alþingis.

⁴ Heimasíða Alþingis.

⁵ Heimasíða Alþingis.

⁶ Heimasíða Minjastofnunnar.

3. Aðferðir

Við skráningu fornleifa á staðnum var notast við skráningarstaðla Minjastofnunnar Íslands. Í undirbúningsvinnu og úrvinnslu var notast við ýmis konar heimildir og gögn, til dæmis loftmyndir frá Loftmyndum á map.is, örnefnaskrár, niðurhalsgögn frá Landmælingum Íslands og túnakort frá Þjóðskjalasafni Íslands. Einnig voru mjög gagnlegar upplýsingarnar í skýrslunni „Menningarminjar í Aðaldal, Kinn og Bárðardal, svæðisskráning“⁷ þar sem búið var að taka saman ritaðar heimildir um svæðið. Til viðbótar þessum upplýsingum gáfu heimamenn góðar upplýsingar um svæðið og menningarminjar á því.

Þegar öll þessi gögn höfðu verið skoðuð var farið í vettvangskönnun þar sem framkvæmdasvæðið var skoðað. Minjar sem fundust á vettvangi voru mældar upp með trimble gps tæki, ljósmyndaðar og mældar. Kortavinna var unnin í Microstation v8i forritinu með gervihnattamynd frá kortavefsjá Landmælinga Íslands.

4. Fornleifaskráning

Stóruvellir:

Fornleifanúmer: 3176-01

Hnit: A571960.7 N554371.6 ISN93

Hlutverk: Mógrafir

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Stóruvalla segir: „Þegar kemur niður úr gilinu, eru merkin lína niður að Fljóti um svæði, sem heitir Farvegur, og lækurnn hefur myndað. Norðan og neðan við Beitarhúsin er stykkið norðan við Farvega nefnt Húsamór.“⁸ Búið er að afmarka örnefnið Húsamó í rnefnasjá Landmælinga Íslands og er það nokkuð umfangsmikið svæði í kringum 1,4 km sunnan við Lækjarvelli um 20-30 m vestan við þjóðveginn. Stykkið er um 640 m langt⁹ og nær framkvæmdasvæði Raríks aðeins inn á það. Ekki er þó hægt að sjá nein greinileg ummerki um mótekju á svæðinu á framkvæmdasvæði Raríks.

Litluvellir:

Fornleifanúmer: 3176-02

Hnit: A572702.8 N553064.8 ISN93

Hlutverk: Garðlag

Tegund: Tóftir

Í kringum 5 m vestan við þjóðveginn um 530 m norð-vestur af heimreiðinni á Litluvöllum eru leifar af garðlagi. Það er um 33 m á lengd og liggur í suð-vestur. Breidd er um 0,8-1 m og hæð 0,1-0,2 m, skoðaðar voru eldri loftmyndir af svæðinu og ekki var hægt að sjá þá þeim að garðlagið hafi náð lengra í vestur.

⁷ Hildur og Sædis, 2001, bls. 118-170.

⁸ Örnefnaskrá Stóruvalla, bls. 6.

⁹ Örnefnasjá Landmælinga Íslands.

Mynd 1. Leifar af garðlagi skammt fyrir vestan þjóðveginn, myndin er tekin í vestur.

Fornleifanúmer: 3176-03

Hnit: A572986.7 N552622.8 ISN93

Hlutverk: Garðlag

Tegund: Tóftir

Í kringum 5 m norðan við heimreiðina á Litluvöllum um 60 m vestan við Bárðardalsveg var steinhleðsla. Hleðslan var um 15 m löng, hæð 0,1-0,3 m og breidd 0,3-0,4 m, samkvæmt heimildarmanni fannst líka kolaeldavél þar skammt frá. Í sömu stefnu um 40 m austar var garðlag í girðingarstæði. Garðurinn var um 11 m langur og hæð hleðsla 0,2-0,4 m og breidd 0,6-0,8 m. Líklega hafa þessar hleðslur tengst og hafi verið hluti af túngarði eða undirhleðslu undir girðingu. Girðing er svo í sömu stefnu fyrir vestan þessar hleðslur.

Mynd 2. Steinhleðsla á Litluvöllum, myndin er tekin í vestur.

Halldórsstaðir:

Fornleifanúmer: 3176-04

Hnit: A567706.3 N572778.2 ISN93

Hlutverk: Grafreitir

Tegund: Heimild

Í örnefnasjá Landmælinga Íslands þá hefur verið afmarkað tún fyrir neðan íbúðarhúsið á Halldórsstöðum 2 sem er kallað Beinateigur.¹⁰ Samkvæmt heimildarmanni þá fundust mannabein austast í óræktarbletti sem liggur vestan til í túninu, upp við vegarslóða sem liggur í gegnum túnið. Þar eru ennþá plógför og voru beinin tekin og grafin í kirkjugarði.¹¹ Staðurinn sem beinin fundust er utan framkvæmdasvæðis og allt í kringum hann er ræktað tún. Það er þó alltaf sá möguleiki fyrir hendi að fleiri bein séu í nágrenninu.

Fornleifanúmer: 3176-05

Hnit: A573741.2 N550857.4 ISN93

Hlutverk: Útihús

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Halldórsstaða segir: „Norður af mýrinni er Húsalækurinn. Beggja vegna hans eru húsataettur. Suðaustur af eru fjárhús, sem heita Götuhús; norðaustur af þeim Jósefshús, rúst.”¹² Á loftmynd frá 1998 á map.is þá er hægt að sjá gulan blett í túni þar sem húsið stóð um 24 m norð-austur af útihúsum á Halldórsstöðum 1 um 5 m austan við vegarslóða sem liggur í gegnum túnið. Á loftmynd frá 1991 í Loftmyndasjá Landmælinga Íslands sjást greinilegar tóftar leifar¹³ en á loftmynd frá 2018 á map.is sjást engin ummerki í túni lengur.¹⁴

Halldórsstaðir:

Fornleifanúmer: 3176-06

Hnit: A573772.2 N550837.4 ISN93

Hlutverk: Útihús

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Halldórsstaða segir: „Norður af mýrinni er Húsalækurinn. Beggja vegna hans eru húsataettur. Suðaustur af eru fjárhús, sem heita Götuhús; norðaustur af þeim Jósefshús, rúst. Austur frá Götuhúsi er fjárhús með torfi, Hlöðuhús.”¹⁵ Hlöðuhús eru einnig á túnakorti um 40 m austur af útihúsunum á Halldórsstöðum 1, engin ummerki eru í túni en á loftmynd á map.is frá 1999 sjást tófta leifar af húsunum í túni en á loftmynd frá 2009 eru þau horfin.¹⁶

¹⁰ Landmælingar Íslands - Örnefnasjá.

¹¹ Ingvar Ketilsson, munnleg heimild.

¹² Örnefnaskrá Halldórsstaða, bls. 5.

¹³ Landmælingar Íslands - Loftmyndasjá.

¹⁴ Loftmyndir ehf - MAP.IS.

¹⁵ Örnefnaskrá Halldórsstaða, bls. 5.

¹⁶ Loftmyndir ehf - MAP.IS.

----- Afmörkun örnefna frá Landmælingum Íslands
— Rafmagnsstrengur
- - - Fornleifar
- - - Heimildir um fornleifar af túnakorti
• Heimildir um fornleifar

Nafn	Dags.	Skýringar:	BÚGARÐUR RÁÐGJAFARÞJÓNUSTA NORÐAUSTURLANDI Óseyri 2, 603 Akureyri, s: 460 4477, netf: bugardur@bugardur.is Unnið eftir mynd nr. d519/d509/d508 / gps mæl frá Loftmyndir ehf. 2018
Stóruvellir - Halldórsstaðir	22.12.2023 hj		
ÞINGEYJARSVEIT	Mællkv. 1:26000 í A3	Fornleifar og heimildir um fornleifar innan framkvæmdasvæðis Raríks í Bárðardal.	

5. Samantekt

Framkvæmdasvæði Rarik nær frá Stóruvöllum til Halldórsstaða í Bárðardal. Lagt var upp með það að forðast sem flesta minjastaði og á þessari leið voru sex minjastaðir skráðir. Af þessum sex minjastöðum þá eru þrír fyrir utan 15 m friðhelgissvæða minja, leifarnar af görðunum á Litluvöllum og heimildir um beinafundinn á Halldórsstöðum. Þeir voru einungis skráðir því þrátt fyrir að þeir séu utan framkvæmdasvæðis þá er alltaf sá möguleiki að minjastaðirnir hafi verið stærri og hafi náð inn á framkvæmdasvæðið. Hinir þrír eru ekki sýnilegir lengur, á Halldórsstöðum hafa Jósefshús og Hlöðuhús horfið við túnaræktun og ekki var hægt að sjá ummerki um mótekju á þeim slóðum sem framkvæmdasvæði Rariks á að liggja í gegnum svæði sem er kallað Húsamór á Stóruvöllum.

Það er þó ágætt að hafa í huga að þrátt fyrir að ekki hafi fundist fleiri heimildir eða menningarminjar á framkvæmdasvæðinu þá er alltaf sá möguleiki fyrir hendi að minjar leynist undir yfirborðinu þegar framkvæmdir hefjast. Verður þá að tilkynna fundinn til Minjastofnunnar sem tekur ákvörðun um framhaldið.

Akureyri, 22 desember 2022
Hákon Jensson

6. Heimildaskrá

Heimasíða Alþingis. Lög um menningarminjar. Sótt af <http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>. Skoðað 16.02.2019.

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráning fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/>. Skoðað 16.02.2019

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráningarstaðlar fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/skraningarstadlar/>. Skoðað 16.02.2019

Hildur Gestsdóttir og & Sædís Gunnarsdóttir. Menningarminjar í Aðaldal, Kinn og Bárðardal. Svæðisskráning. (2001). Fornleifastofnun Íslands. Reykjavík.

Lofmyndir ehf. - MAP.IS. <https://www.map.is/base/@573726,550814,z13,0>. Skoðað 14.12.2023.

Landmælingar Íslands – Loftmyndasjá. Sótt af <https://atlas.lmi.is/mapview/?application=loftmyndasja>. Skoðað 22.12.2023

Landmælingar Íslands – Örnefnasjá. Sótt af <https://ornefnasja.lmi.is/mapview/?application=ornefnasja>. Skoðað 09.12.2023

Heimildarmenn:

Hulda Rós Hilmarsdóttir, 1966, Litluvellir, Þingeyjarsveit.

Ingvar Ketilsson, 1955, Halldórsstöðum 2, Þingeyjarsveit.

Tryggvi Valdemarsson, 1942, Engi, Þingeyjarsveit.

Túnakort:

Halldórsstaðir í Bárðardalshreppi í Suður-Þingeyjarsýslu. Mælt og teiknað af Kristjáni Jónssyni í Nesi 1918. Prentsmiðja Odds Björnssonar. Akureyri

Örnefnaskrár:

Halldórsstaðir. Bárðælahreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Ari Gíslason skráði. Samlesið S.J. Örnefnastofnun.

Stóruvellir. Bárðælahreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Ari Gíslason skráði. Samlesið J.H.